

аспірантка кафедри української
літератури
та компаративістики
Бердянського державного
педагогічного університету

ОБРАЗ КИЇВСЬКОЇ РУСИ В РОМАНІ РЕЖІНИ ДЕФОРЖ «АННА КИЇВСЬКА»

Україна здавна приваблювала до себе митців як вітчизняного, так і світового письменництва. Про нашу державу було створено чимало історичних та художніх книг, її використовували як самостійний образ, своєрідне тло, на якому розвивалися події або просто згадували як якусь далеку та незвідану країну («Роксоланія» С. Кленовича (1584), «Мазепа» Дж. Г. Байрона (1818), «Віщий Олег» К. Рилеєва (1821), «Кримські сонети» А. Міцкевича (1825), «Марія» А. Мальчевського (1825), «Відьма» В. Даля (1845), «Книга прощ» Р. М. Рільке (1899) тощо).

Описуючи Україну у своїх творах, вітчизняні письменники звертають більшу увагу на проблеми, з котрими доводиться боротися народів, намагаються описати культурні цінності та надбання, допомогти знайти рішення багатьох катаклізмів або пролити світло на деякі історичні події. Коли українські письменники пишуть про свою Батьківщину, то в їхніх творах простежується певна суб'єктивність, любов до рідної країни, вони вже завідомо обирають той чи інший бік. Що стосується іноземних митців, то вони більш щедри на опис реалій життя тієї країни, куди вони потрапили або яку їм потрібно змалювати, оскільки нова культура та традиції, а також психологія, які відрізняються від власних, завжди привертають увагу. Часто автори-іноземці допускають помилки та переверчують певні факти, але при цьому важливо, як зауважив Ю. Лотман, «в самих помилках, у характері нерозуміння знаходити джерело цінних відомостей» [8, с. 125].

Такий тип міжнаціональних культурних та літературних відносин, під час яких досліджуються національні образи країн та народів, прийнято називати імагологією (*imagology* чи *imagestudies* англійською, *imagologie* французькою і німецькою) – «це розгалужена система споріднених дисциплін, що вивчають історичні, культурологічні, соціологічні, психологічні, політологічні аспекти тих образів, за посередництвом яких учасники спілкування уявляють самі себе й партнера» [1, с. 52].

Літературна імагологія існує не відокремлено, а у взаємодії з іншими галузями. Її безпосередній предмет – образи інших народів та іноземців, які створюються в певній національній свідомості; за своєю структурою вони є інтегрованими образами, специфічними етно- й соціокультурними дискурсами, що відзначаються значною стабільністю, але не лишаються незмінними.

До питання літературної імагології зверталися як зарубіжні (В. Вундт, М. Ф. Гюйяр, Г. Дизеринк, Ж.-М. Карре, М. Лацарус, Г. Лебон, Дж. Лірсен, Д.-А. Пажо та ін.), так і вітчизняні науковці (В. Будний, М. Ільницький, О. Кульчицький, В. Липинський, І. Мірчук, Д. Наливайко, М. Шлемкевич та ін.).

Літературна імагологія зосереджена на дослідженні етнічних образів, які були створені певною національною свідомістю та відображаються в літературі. Проте потрібно пам'ятати, що уявлення про чужу культуру завжди базуються на знаннях про власні традиції та побут, що служить своєрідною базовою моделлю [6, с. 291–292].

Доцільним буде більш детально зупинитися на визначенні поняття «літературного етнообразу», оскільки він є предметом вивчення літературної етноімагології, яка, у свою чергу, вивчає зображення інших народів і країн. За В. Будним та М. Ільницьким, під літературним етнообразом ми розуміємо такий літературний образ, що створює не лише індивідуальні риси, а й національну ідентичність персонажів, красивидів або історичної минувшини, одночасно зображуючи їхні ознаки як типові для відповідної країни, а також характерні для цілого народу [2, с. 247].

Літературний етнообраз використовується для змалювання певної нації. Зважаючи на це, розрізняють автообраз – образ власного етнокультурного Я та гетерообраз – образ Іншого.

Літературознавці зазначають, що існує декілька типів літературних етнообразів. По-перше, виділяють образи-міражі, для яких характерне захоплення незвіданою країною. Це викликає нестримне бажання творити та дає волю фантазії [2, с. 261]. Такі образи побутували в літературі доби романтизму: захоплення французькою культурою в російській літературі, німецькою – у французькому письменстві, зацікавлення Скандинавією в Англії, оспівування Італії в творчості Гете, романтичний образ України в польській літературі тощо [6].

Наступний різновид літературного етнообразу можна умовно назвати символом певної нації. Цей образ збірний і відображає як позитивні, так і негативні риси етносу, котрий характеризується [2, с. 262].

Кожен читач сприймає етнообраз по-своєму, це залежить, перш за все, від освіти людини, її віросповідання, статусу в суспільстві та ін. Не можна сприймати образ, створений письменником, як істинний, оскільки автор і сам зображував ту чи іншу країну через призму власної життєвої позиції. Сприймач сам обирає, як йому інтерпретувати образ, в який контекст його помістити, проте не слід забувати, що літературні етнообрази не піддаються однозначній інтерпретації [6, с. 298].

Кожна епоха приваблювала письменників своїми особливостями, неоднозначними подіями та особистостями. Проте якщо ми хочемо більш детально проаналізувати образ України у творах зарубіжних митців, то треба звернути особливу увагу на початок зародження її державності, а саме на добу Київської Русі.

Величезна кількість історичних, археологічних, лінгвістичних, етнографічних та антропологічних даних неспростовно свідчить про пряму генетичну спадковість між Південною Руссю X–XIV ст. та сучасними українцями. Дослідники історії нашої держави зазначають, що українці яскраво проявилися як своєрідний етнос у козацький період своєї історії – у XVI–XVIII ст. Проте український етнокультурний комплекс того періоду був уже сформований, саме тому його корені потрібно шукати в попередній епосі – за часів Київської Русі [5, с. 198].

Київська Русь описувалася багатьма вітчизняними та зарубіжними письменниками, проте найбільше митців цікавила постать доньки Ярослава Мудрого – королеви Франції Анни. Це не дивно, оскільки вона єдина королева Франції, яка виросла й виховувалася в Києві. Образ Анни Ярославни увічнений в численних літературних творах та кінематографії. В українській літературі про неї писали драматург І. Кочерга («Ярослав Мудрий»), письменники П. Загребельний («Диво») та І. Филипчак («Анна Ярославна – королева Франції»), композитор А. Рудницький (опера «Анна Ярославна»), серед російських письменників головною героїнею своїх творів Анну Ярославну зробили А. Ладинський, О. Озерецька, О. Арсеньева та ін. Велике зацікавлення королева Анна викликала й у французьких літераторів. Про неї писали французькі письменниці Р. Дефорж «Анна Київська», Ж. Доксуа «Анна Київська, королева Франції», М.-К. Моншо «Анна з Києва. Маленька принцеса з країни снігів» тощо. У 1978 р. вийшов фільм режисера І. Масленникова «Ярославна, королева Франції».

У нашій роботі ми більш детально зупинимося на романі Р. Дефорж «Анна Київська». Актуальність дослідження зумовлена тим, що письменниця присвятила свій твір не лише змалюванню постаті королеви Анни, але й конструюванню літературного етнообразу жителів Київської Русі періоду правління Ярослава Мудрого.

Історичний роман Р. Дефорж «Анна Київська» вийшов друком в 1988 році у Франції. Він викликав колосальний читацький інтерес і став справжнім бестселером. Спочатку роман мав назву «Під небом Новгородом», проте пізніше письменниця перейменувала його. Р. Дефорж обрала для назви варіант «Анна Київська», хоча дуже часто королеву Франції називали «Анна Руська». Взагалі, у французькій історіографії використовувались й інші терміни для означення цієї особи: «Анна з Рутенії», «Анна з Есклавонії», «Анна з України» тощо [9, с. 6]. Оскільки назви «Рутенія» та «Есклавонія» на даний час застаріли й малозначимі для більшості французів, а от виведення Анни з України виглядає занадто осучасненим, то можна припустити, що вибір авторки щодо назви твору викликаний саме тим, що Київ уособлює в собі образ України.

Вже на самому початку твору ми бачимо, що Київська Русь – це могутня держава з якою прагнуть поєднатися королівські родини зі всієї Європи («Ярослав, великий князь Київський і імператор Русі, син Володимира Великого, пов’язаний шлюбом із Візантійською імперією, з Данським, Шведським, Угорським та Германським королівствами, має доньку, княжну Анну» [3, с. 4]). Цікавим є те, що авторка використовує для позначення титулу Ярослава Мудрого два визначення – князь та імператор. Ми вважаємо, що цим Р. Дефорж намагалася показати, що в Київській Русі побутують не лише слов’янські традиції, а також ця держава має багато спільного з аристократичними країнами Європи. Титул «князь» – використовувався на Русі, а «імператор» – у європейських країнах.

Франції потрібні були спадкоємці та сильні союзники, оскільки держава переживала не найкращі часи, а Київська Русь розквітала та збільшувала свою міць («Важливе те, що вона понароджує королівству дітей. Її рід вельми плодючий: у її діда Володимира було дванадцять законних синів і стільки ж доньок, не кажучи вже про численних байстрят; що ж до її батька, то він може похвалитися дев’ятьма дітьми. До того ж, княжна Анна шляхетного й високого роду. Кажуть, ніби вона – нащадок Філіппа Македонського. – А хто цей Філіпп і що таке Македонія? – Батько Александра Великого. Франції потрібен не тільки спадкоємець, їй конче треба зміцнити союзницькі зв’язки й піднести свій престиж перед іншими королівствами...») [3, с. 4]. Зі слів авторки ми бачимо, що, на відміну від Генріхової родини, рід Київських князів більш здоровий та плодючий, вони мають багато дітей, з цього випливає, що умови життя в Київській Русі набагато кращі. Викликає інтерес те, що король Генріх I не має уявлення про те, хто такий Філіп Македонський та ніколи не чув про саму Македонію. Можна зробити висновок про освіту короля: зі слів Р. Дефорж, ми бачимо, що вона не зовсім відповідає високому статусу короля.

На протипагу неосвіченості Генріха I, авторка зображує Анну напрочуд розумною та обдарованою дівчиною, котра швидко вчиться («Ще в Празі княжна попросила єпископів та придворних дам навчати її мови майбутнього чоловіка. В цій справі вона виявила себе вельми здібною. Не минуло й місяця, і Анна вже не тільки розуміла французьку, а й могла перемовитися кількома словами зі своїми дамами та Госленом Шонійським, якого підкорила собі остаточно. Він був перший у довгому списку рицарів, що приходили служити душою й тілом тій, кого вони називали “наша пані з далекої країни”») [3, с. 23–24]). Тяга до книжок та науки передалася королеві від батька, котрий любив читати та всіляко підтримував освіту в Київській Русі («Іноді їй щастило зайти до батькових покоїв, переповнених витворами мистецтва та книжками. Він був запеклий читач і проводив час здебільшого у своїй бібліотеці серед перекладачів, поетів, істориків, переписувачів та мініатюристів. Ярослав любив казати: – Книжки – мов річки, що зрештують землю, вони – джерела мудрості. Батько з дочкою читали Святе письмо, твори церковних отців, а також хроніки та романи, перекладені з грецької та болгарської») [3, с. 11]).

Скрізь, куди приходили дочки Ярослава, вони несли із собою багатий посаг, міцні моральні засади та високий рівень культури. Анна не стала винятком. Вступивши на французьку землю, майбутня королева звернула увагу на те, якими брудними та худими були її потенційні піддані, а ще Анну цікавила їхня освіта. Проте почуте не задовольнило князівну, виявилось, що пересічний французький народ не має змоги навчатися, в той час, як жителі її рідної країни здобувають освіту («Що ж до шкіл, то їх не багато й призначені вони тільки для знаті. – У вас зовсім не так, як на Русі. Мій батько вельми дбає про те, щоб діти з простолюду навчалися читати») [3, с. 24]). Зі слів авторки можна зробити висновок, що французькі монархи не дбали про добробут свого на-

роду, для них вони були лише «знаряддям» покращення власного життя, проте для князя Ярослава Мудрого було важливим, щоб його піддані отримали хоча б мінімальну освіту, оскільки це дасть змогу їм жити краще, а значить сприятиме процвітанню країни в цілому.

Р. Дефорж не оминула й віросповідання русичів. Авторка неодноразово наголошує на тому, що Анна – християнка, проте вона досі не може розлучитися зі старими богами, котрих кличе на допомогу в скрутні хвилини. Письмениця подає опис Новгороду, котрий поєднав в собі християнство та язичництво, які не заважають один одному, а існують в мирі та злагоді («Перед Анною постало місто за трьома дерев'яними огорожами, перетяте навпіл річкою Волхов, захряслою човнами, що поспішали до свого причалу. У вечірнє небо піймалися десятки стовпів диму, били дзвони й западала глибока тиша над вежами, церквами й палацами, які ще хвилю купалися в кривавому сяйві, куди ріднішому богові Перуну, ніж Богові християн, чий новий собор із п'ятьма банями, однак, височів над містом» [3, с. 5]). Запроваджене Володимиром Великим християнство витісняло язичницькі вірування, проте для цього потрібно було більше часу.

Ярослав Мудрий був проти того, щоб його родина підтримувала язичництво, проте мати Анни, княгиня Ірина (Інгігерда), часто розповідала дівчинці різноманітні казки та легенди про старих богів. Жінка походила зі Швеції, де її батько король Улоф III намагався започаткувати християнство, проте населення не підтримувало його. («Зачинена в товаристві своїх сестер, матері та численних служниць, вона слухала легенди, що їх довгими зимовими вечорами розповідали найстарші з них. Простору залу, яку опалювали два великі вогнища і які їй надавали затишку м'які подушки, килими та хутра, наповнювали давні боги, богині й духи Русі. Спершу мова заходила про Перуна з його золотою маскою та срібними вусами; йому присягали руські князі та їхній почет. То був бог війни і грому, грізний бог, якому приносили в жертву людей. Слухаючи розповідь про його гнів, жінки й дівчата тремтіли. Привітнішим їм здався Сварог – бог сонця й вогню, якого деякі оповідачки називали «небесним ходаком». Бог поезії, оракулів, худоби й золота Волос був то добрим, то суворим, коли вступав у союз із Перуном. Ласкавіша, хоч і не завжди прихильна до людей була богиня Мокош, покровителька домашньої роботи й прядіння. Заходила мова й про німф, улюблених створінь тих русичів, яких єпископам не вдалося остаточно повернути до своєї віри; німфи жили в лісах та озерах, а також у будинках, де залюбки жартували з їхніх господарів, ховаючи від них усілякі предмети або дозволяючи закоханим» [3, с. 11]).

Які б думки не крилися в душі княгині Анни, вона все ж була гідною донькою свого батька і прекрасно розуміла свої обов'язки перед народом. Анна з'явилася перед майбутнім чоловіком у всій своїй красі, горда та велична, як личить справжній королеві («Тож король Франції побачив перед собою княжну, вдягнену, мов візантійська імператриця. Вона була гарніша, ніж йому розповідали єпископи, і в своєму вишитому самоцвітами важкому вбранні викликала у нього ніяковість» [3, с. 25]). Р. Дефорж, порівнюючи Анну з імператрицею, знову підкреслює статус князівни та всієї Київської Русі загалом. Краса та велич дорожчі за багатство, котрими була оздоблена її сукня, вразили Генріха I. Таке багатство свідчило про великі можливості та могутність держави, з котрої прибула його майбутня дружина. Пізніше авторка вустах Анни скаже про те, що Франція занадто мала, а король не має великої влади та поваги, на протигагу величчю її рідної країни та володаря («Королева вельми маленького королівства, меншого за найменше удільне князівство в мого батька, де князі мають більше землі й влади, ніж мій чоловік, і їх більше бояться й поважають, ніж його!» [3, с. 42]).

Король Генріх I не мав авторитету серед знаті через те, що у нього було менше грошей, ніж у них, а народ не поважав свого короля через самозакоханість та повну байдужість до їхнього життя і добробуту. Протягом усього твору ми не бачимо, щоб король говорив із кимось з простого народу на рівних або прагнув комусь допомогти. Це було дивним та неприйнятним для королеви Анни, адже вона вважала прикладом справжнього монарха свого батька. Князь прихильно ставився до свого народу, піклувався про нього та ніколи не цурався («Мій батько Ярослав Мудрий, великий князь Київський, ніколи не гордував співати зі своїм народом» [3, с. 63]).

Ще одну причину неповаги до короля ми вбачаємо у його відношенні до своєї дружини. Генріх I ніколи не прислухався до неї, приділяв їй занадто мало уваги, вона була для нього лише матір'ю дітей, а про кохання чи повагу не могло бути й мови. Зовсім інакше Київський князь поведив себе із дружиною. Для нього вона була коханою жінкою та порадицею, можливо, це сприяло підтриманню його авторитету, адже коли людина може втримати теплі стосунки у власній сім'ї, то й держава під його керівництвом буде процвітати («У моїй країні чинять зовсім інакше. Мій батько ніколи не нехтував порадою матері й часто рахувався з її думкою» [4, с. 18], «Мої мати й батько любили одне одного. Для них кохатися було так само природно, як їсти й пити. А про короля цього не скажеш. Йому здаються природними пестоші не дружини, а слуг. Отож нехай і робить їм дітей!» [4, с. 26]). Можна зробити висновок, що в Київській Русі сімейне щастя та родинні зв'язки значили набагато більше, ніж у Франції, де панувала влада грошей та вигідних «партій».

До приходу королеви Анни Київська Русь була для Франції «холодною степовою країною» [3, с. 42], котра мала велику територію та сильне військо. Проте, ближче познайомившись із дочкою Ярослава Мудрого, стало зрозумілим, що її рідна земля – це осередок культури та освіти. Народ у Київській Русі мав змогу навчатися, до думки жінок прислухалися, їх поважали і цінували. Сім'я та її благополуччя були в Київській державі на першому плані, кожен знав про свої обов'язки та залюбки їх виконував.

Ми дійшли висновку, що Р. Дефорж, описуючи життя королеви Анни у Франції, намагалася вліпити в її образі всі ті чесноти, котрими володів народ Київської Русі. Авторка хотіла познайомити французів із культурою та звичаями тієї далекої країни, котра була для них незвіданою, оскільки дуже довгий період часу Україна перебуваючи у складі СРСР, була закритою від усього світу. Французька письменниця давала змогу по-новому подивитися на нашу країну та скласти власне уявлення про неї.

Література:

1. Будний В. Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології / В. Будний // Слово і Час. – 2007. – № 3. – С. 52–63.
2. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство : [навчальний посібник : у 2 ч.] / В. Будний, М. Ільницький. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – Ч. 1 : Лекційний курс. – 280 с.
3. Дефорж Р. Анна Київська / Р. Дефорж ; [пер. з франц. Г. Філіпчук] // Всесвіт. – 1991. – № 1. – С. 3–75.
4. Дефорж Р. Анна Київська / Р. Дефорж ; [пер. з франц. Г. Філіпчук] // Всесвіт. – 1991. – № 2. – С. 3–78.
5. Залізник Л.Л. Первісна історія України : [навчальний посібник] / Л.Л. Залізник. – К. : Вища школа, 1999. – 263 с.
6. Кіор Н. Літературна імагологія: вивчення образів інших етнокультур у національній літературі / Н. Кіор // Питання літературознавства. – 2010. – Вип. 79. – С. 290–299.
7. Лисак Н.С. Національна ідентичність та національні образи в літературі: розходження і точки дотику / Н.С. Лисак // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Філологія. Літературознавство. – 2011. – Т. 168, Вип. 156. – С. 76–80.
8. Лотман Ю. К вопросу об источниковедческом значении высказываний иностранцев о России / Ю. Лотман // Сравнительное изучение литератур : [сборник статей к 80-летию академика М. П. Алексеева]. – Л. : Наука, 1976. – С. 125–126.
9. Луняк Є. Анна Руська – королева Франції в світлі історичних джерел / Є. Луняк. – Київ–Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 96 с.
10. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. / Д. Наливайко. – Київ : Основи, 1998. – 578 с.

Анотація

Ю. ГЕРАСИМЕНКО. ОБРАЗ КИЇВСЬКОЇ РУСИ В РОМАНІ РЕЖИНИ ДЕФОРЖ «АННА КИЇВСЬКА»

Стаття присвячена особливостям рецепції української історії зарубіжними письменниками, а саме французькою Р. Дефорж. Проведено детальний аналіз літературного етнообразу українців періоду правління Ярослава Мудрого, створеного авторкою в романі. Зроблено висновок, що Р. Дефорж, описуючи життя доньки Ярослава Мудрого Анни, королеви Франції, втілила в її образі всі ті чесноти, котрими був наділений народ Київської Русі.

Ключові слова: імагологія, етнос, етнообраз, Київська Русь, держава.

Анотация

Ю. ГЕРАСИМЕНКО. ОБРАЗ КИЕВСКОЙ РУСИ В РОМАНЕ РЕЖИНЫ ДЕФОРЖ «АННА КИЕВСКАЯ»

Статья посвящена особенностям рецепции украинской истории зарубежными писателями, а именно французской Р. Дефорж. Проведен детальный анализ литературного этнообраза украинцев в период правления Ярослава Мудрого, созданного автором в романе. Сделан вывод, что Р. Дефорж, описывая жизнь дочери Ярослава Мудрого Анны, королевы Франции, воплотила в ее образе все те добродетели, которыми был наделен народ Киевской Руси.

Ключевые слова: имагология, этнос, этнообраз, Киевская Русь, государство.

Summary

**YU. HERASYMENKO. THE IMAGE OF KIEVAN RUS
IN THE REGINA DEFORGE'S NOVEL "ANNA KIEVSKA"**

The article is devoted to the peculiarities of the reception of Ukrainian history by foreign writers, namely the French writer Regina Deforge. It was conducted a detailed analysis of the literary ethno-image of Ukrainians during the reign of Yaroslav the Wise, created by the author in the novel. It is concluded that R. Deforge, describing the life of the daughter of Yaroslav the Wise, Anna, the Queen of France, embodied in her image all the virtues that were endowed with the people of Kievan Rus.

Key words: imagology, ethnos, ethno-image, Kievan Rus, state.